

Posvátnost země u lidu Konkomba v severní Ghaně

Henryk Zimoń

Země jako jedna z prvotních přírodních látek zaujímá obzvláštní místo ve víře a kultu. Původní intuice národů chápe zemi jako základ pro mnoho mystik a zjevení. Je zásobárnou moci a sakrálních sil, které vycházejí najevo v podobě půdy, kamenů, hor, stromů, lesů, vody, rostlin, krajiny, okolí. Všechny takovéto na zemi existující mystické prvky vytvářejí jeden celek a jsou zároveň velkou, živou, kosmickou jednotou, jejíž syntézou a projevem je právě země.¹

Etnologická a náboženskovědní bádání potvrzují jednomyslně, že se národy ve všech dobách dívaly na zemi jako na základ života a nevyčerpatelný pramen rozličných existenčních forem. Zdůrazňují také její neomezený tvůrčí potenciál a její vitální sílu, které lze vidět v plodnosti a hojnosti. Země jako rodička, která všechno živí. Jako matce a živitelce se jí dostávalo vážnosti a uctívání. Příroda cyklicky se probouzející k novému životu a tajemství života samotného přispěly k sakralizaci a mytologizaci země, jakož i její vitální síly. O tom svědčí názory víry a rituály mnoha národů.²

Země hraje velkou roli v hospodářském, společenském a náboženském životě lidu Konkomba a mnoha národů, které obývají oblasti Horní Volty a západní Afriky. Rozlišujeme mezi materiálním aspektem země jako obdělávaným a zděděným pozemkem a náboženským, také mystickým aspektem. V tomto příspěvku si povšimneme takových aspektů sakrální dimenze země, jako představ a názorů víry, které se vztahují k zemi, kněžší země, svatyní země, jakož i rituálu celebrowaného ve vesnici Bwagbaln.

Posvátnost země, manifestující se ve víře a rituálech voltského lidu Konkomba, se stala tématem mých etnoreligionistických bádání, která jsem dvakrát vedl u tohoto lidu v okruhu Saboby v severovýchodní Ghaně, a to od července 1984 do ledna 1985 a od září 1990 do srpna 1991. Během obou mých bádání v terénu, která trvala celkově 19 měsíců, jsem se zdržoval v katolické misijní stanici Steylerských misionářů v Sabobě, centru lidu Konkomba v Ghaně. Má bádání jsem prováděl mezi pěti kmeny tohoto národa: Bitschabob, Nakpantiib, Binalob, Bimonkpom, Bigbem. Obývají oblasti v bezprostřední blízkosti Saboby a v okolí tohoto místa. Celkem sedmkrát jsem se zúčastnil rituálů, které byly spjaty s duchy země. Byly celebrowány na dvorcích nebo ve svatyních země, a to kněžími země jednoho klanu nebo nejstaršími.³ V sekundární literatuře je k tomuto tématu třeba zdůraznit důležité publikace

¹ M. ELIADE, *Traktat o historii religii*, Warszawa, 1966, s. 243.

² W. B. KRISTENSEN, *The Meaning of Religion: Lectures in the Phenomenology of Religion*, 3. přetisk, The Hague, 1971, s. 88; ELIADE, *Traktat o historii religii*, s. 241; L. E. SULLIVAN, „Earth,” in M. ELIADE (ed.), *The Encyclopedia of Religion*, sv. 4, New York, 1987, s. 534.

³ Můj dík patří Institutu Anthropolos a Společnosti Božího Slova, kteří mne během mého výzkumu finančně podporovali, tak jako všem, kteří mi pomáhali během mých bádání na místě (v terénu) mezi příslušníky kmene Konkomba. Další informace k těmto bádáním viz H. ZIMOŇ, „Etnoreligioznawce badania terenowe wśród ludu Konkomba w północno-wschodniej Ghanie,” *Collectanea Theologica*, roč. 56, 1986, fasc. 1, s. 126–132; týž, „Refleksje z badań etnoreligioznawczych wśród Konkombów w Ghanie,” *Nurt SVD*, roč. 27, 1993, č. 1 (60), s. 103–112.

britského sociálního antropologa Davida Taita (1912–1956), který od srpna 1950 do ledna 1952 vedl v okruhu Saboby svá stacionární bádání o sociální a politické struktuře, a publikace Jeana-Clauda Froelicha, francouzského administrátora v Severním Togu v letech 1940–1948.⁴

1. NÁZORY VÍRY O ZEMI

Mnoho voltských národů západní Afriky se dívá na zemi jako na ženu nebes. Lid Konkomba zná také představy kosmického dvojčlenu, to znamená představy o páru nebes a země. Uwumbor je syn pozemského božstva Kiting a nebeského boha Kitalangbana, který za pomoci deště oplozuje zemi. Nebeský bůh Kitalangban byl podle všeho původně nejvyšší bytost, na jehož místo nyní vstupuje bůh Uwumbor. Dnes věří lid Konkomba v Uwumbora – nejvyšší bytost, stvořitele, který stvořil zemi, nebesa, duchy, člověka a všechny věci. On je pramen, dárce života a morální zákonodárce. Lidská duše (nwiin) pochází od Uwumbora a po smrti se k němu vrací. Jméno Uwumbor je etymologicky spjato se slovem ubor – vládce. Uwumbor je také příležitostně dáván na roveň nebes a je na něj nahlíženo jako na dárce deště. Zcela zřetelně tedy přejímá funkce svého otce, nebeského boha Kitalangbana.⁵

Z religiozního hlediska je země božstvem, duchem, pramenem a základem života, plodnosti, rozkvětu a bohatství. Výraz *kiting kee* („tato země“) znamená v nářečí kmene Bitschabob ohraničený kus i obdělávané i ladem ležící země, to znamená buše, který mohou obyvatelé vesnice užívat. Mohou jej tedy obdělávat, mohou zde ale také lovit a například sbírat plody ze stromů nebo dřevo na oheň. Z materiálního hlediska znamená termín *kiting* ještě vesnici, město, sídliště, pozemek, orné pole, půdu.⁶ Božstvo země Kiting je více nebo méně personifikováno, není ale podle J.-C. Froelicha žádnou bohyní. Britský koloniální administrátor R. S. Rattray tvrdí, že u národů severní Ghany je země údajně ženským prvkem a ženou nebeského boha. Toto tvrzení vyvrací britský antropolog M. Fortes, který míní, že země v této oblasti – alespoň u lidu Tallensi není žádnou bohyní, ačkoliv je často stavěna na roveň ženskému prvku. Toto stanovisko bylo pak přejato také M. Manoukianem a R. J. H. Poguckim.⁷ Proti Fortesově interpretaci vyjadřuje své pochybnosti německý etnolog

⁴ Viz D. FORDE, „David Tait 1912–1926,“ *American Anthropologist*, roč. 59, 1957, s. 325; J. GOODY, „Introduction,“ in D. TAIT, *The Konkomba of Northern Ghana*, 2. vyd., London, 1964, s. xiv; D. TAIT, „The Family, Household and Minor Lineage of the Konkomba,“ *Africa*, roč. 26, 1956, s. 219; B. HOLAS, „Preface,“ in J.-C. FROELICH, *La tribu Konkomba du Nord Togo*, Dakar, 1954, s. 12.

⁵ FROELICH, *La tribu Konkomba du Nord Togo*, s. 180n., 184n., 221n.; týž, „Les Konkomba, les Moba, les Dye,“ in J.-C. FROELICH – P. ALEXANDRE – R. CORNEVIN, *Les populations du Nord-Togo*, Paris, 1963, s. 149n.; týž, „Les Konkomba du Nord-Togo,“ *Bulletin de l'Institut Français d'Afrique Noire*, série B, roč. 11, 1949, s. 430, 432. Viz též J. ZWERNEMANN, „Les notions du dieu-ciel chez quelques tribus voltaïques,“ *Bulletin de l'Institut Français d'Afrique Noire*, série B, roč. 23, 1961, s. 264n.

⁶ TAIT, *The Konkomba of Northern Ghana*, s. 33 (autor užívá tvar *keteng ke*); M. A. LANGDON – M. J. BREEZE, *Konkomba-English Likaln-Likpakpalin Dictionary*, Tamale, [b. r.], s. 39.

⁷ Viz R. S. RATTRAY, *Tribes of the Ashanti Hinterland*, sv. 2, Oxford, 1932, s. 43; M. FORTES, *The Dynamics of Clanship among the Tallensi: Being the First Part of an Analysis of the Social Structure of a Trans-Volta Tribe*, 3. vyd., London, 1969, s. 107, pozn. 1, s. 175, pozn. 1; M. MANOUKIAN, *Tribes of the Northern Territories of the Gold Coast*, London, 1951, s. 83; R. J. H. POGUCKI, *A Survey of Land Tenure in Customary Law of the Protectorate of the Northern Territories*, Accra, 1955, s. 17.

J. Zwernemann – odvolává se na lingvistické argumenty.⁸ Analyzuje materiály zveřejněné Frolichem, odmítá jeho stanovisko a tvrdí, že země u lidu Konkomba je bohyní.⁹ Výsledky mých bádání ukazují na ženský charakter božstva země v univerzálním smyslu. Pro toto mluví názory víry, které se vztahují na kosmický pár (Kiting-Kitalangban) a na rituál zvaný „pohřeb matky boha Uwumbora“ (Uwumbor aana aakpuul). Lid Konkomba celebrouval tento prosebný a děkovný rituál po sklizni čiroku a prosa. Dnes se tento rituál již necelebruje, ačkoliv si na něj vzpomenu ještě i lidé středního věku. Místní duchové země, kteří jsou přítomni ve svatyních země, mají mužský nebo ženský charakter.¹⁰

Kitting je pro všechny příslušníky lidu Konkomba obzvláštním a univerzálním božstvem. Na jedné straně se jejich představy a jejich kult v univerzálním smyslu momentálně zřetelně neobjevují ani v názorech víry ani v kultovních praktikách lidu Konkomba okolo Saboby, na druhé straně vlastní každý klan, výjimečně větší rodová skupina, svatyni země, která se nazývá litingbaln. Symbolizuje a zpřítomňuje místního ducha země, ochránce všech členů klanu. Univerzální božstvo Kiting se manifestuje tedy množstvím duchů země, ochránců jednotlivých klanů lidu Konkomba.¹¹ Duch země je uctíván ve svatyních země jednotlivých klanů. O svatyni země pečuje kněz země (utindaan). Přináší také jménem celého klanu oběti.

U národů Volty se se zemí spojují vždy určitá příkázání a zákazy. Lidu Konkomba zaručuje duch země mír, řád a zároveň také sociální a morální stabilitu. Nenávidí každou formu násilí, nespravedlnosti, porušení sociálního řádu a přestupky proti příkázání, to znamená tabu. Takové prohřešky trestá nedostatkem plodin, hladem, neplodností, suchem a nemocí. Tresty ducha země mohou být postiženi jednotliví členové klanu, jakož i celá rodina nebo všichni obyvatelé vesnice. Aby byly tyto tresty odvráceny a došlo k usmíření, musí být přineseny prosebné oběti. Prolití krve na zemi,¹² nevěra a každý sexuální vztah v buši a na poli, to znamená mimo dvorec, poskvřňují a urážejí zemi.¹³

Duchové země a předci hrají důležitou roli v sociálním a náboženském životě lidu Konkomba. Podle D. Taita se obě tyto kategorie nadpřirozených bytostí sjednocují v představě nejvyšší bytosti Uwumbora.¹⁴ Země je živitelkou a zdrojem potravy,

⁸ J. ZWERNEMANN, *Die Erde in Vorstellungswelt und Kulturpraktiken der sudanischen Völker*, Berlin, 1968, s. 32.

⁹ Viz J.-C. FROELICH, „Le kinan des Konkomba du Nord-Togo,“ *Notes Africaines*, roč. 80, 1958, s. 104; týž, „Les Konkomba,“ s. 150; ZWERNEMANN, *Die Erde*, s. 31 a pozn. 1.

¹⁰ Skutečnost, že místní duchové země u Konkombů mohou mít ženský nebo mužský charakter, zasluhuje zvláštní pozornosti. Koresponduje to v jistém stupni s názorem religionistů, kteří poukazují na neurčitý charakter země a chthonických božstev, jimž nejsou připisovány ani individuální atributy, ani funkce. Viz KRISTENSEN, *The Meaning of Religion*, s. 88.

¹¹ Zvláště univerzalita a rozličnost země u národa Tallensi, viz M. FORTES, „The Political System of the Tallensi of the Northern Territories of the Gold Coast,“ in M. FORTES – E. E. EVANS-PRITCHARD (eds.), *African Political System*, 11. vyd., London, 1966, s. 254; týž, *The Dynamics of Clanship*, s. 106n.; týž, *Religion, Morality and the Person: Essays on Tallensi Religion*, Cambridge, 1987, s. 22.

¹² FROELICH, *La tribu Konkomba du Nord Togo*, s. 176. Viz též, K. DITTMER, „Die Obervolta-Provinz,“ in H. BAUMANN (ed.), *Die Völker Afrikas und ihre traditionellen Kulturen*, díl 2: Ost-, West- und Nordafrika, Wiesbaden, 1979, s. 530.

¹³ FROELICH, *La tribu Konkomba du Nord Togo*, s. 113, 137n., 145n., 181, 184, 187n.; týž, „Les Konkomba,“ s. 148. Viz též MANOUKIAN, *Tribes of the Northern Territories*, s. 84, pozn. 4; DITTMER, „Die Obervolta-Provinz,“ s. 530.

¹⁴ D. TAIT, „The Territorial Pattern and Lineage System of Konkomba,“ in J. MIDDLETON – D. TAIT (eds.), *Tribes without Rulers: Studies in African Segmentary System*, 4. vyd., London, 1970, s. 193.

má ale přitom patrimoniální charakter, protože je těsně spojena s předky, kteří ji obývali a jsou v ní pohřbeni.¹⁵ Důležitost předků a duchů země v sociálním a náboženském životě lidu Konkomba vyplývá ze skutečnosti, že předkové zajišťují kontinuitu patrilineární struktury a zřizují jednotu zemřelých a živých členů rodové a klanové společnosti. Duchové země spojují členy klanu s teritoriem a ospravedlňují jejich dědické právo obsazené území obývat a užívat.

Svatyně země (*litingbala*) zpřítomňuje místního personifikovaného ducha země, který se liší od ochranných duchů (*liwaal*, pl. *ngiwaa*), kteří mají také místní charakter a ochraňují jednotlivé lidi, rodiny, rodové skupiny a klany. Duchové země „bydlí“ v sousedství lidí, ochranní duchové oproti tomu dlí nejčastěji v buši, ve stromech, v hájích, jezerech, řekách, kamenech, skalách a na kopcích. Všechny tyto „svatyně“ sakralizují celý prostor obsazený klanem a zajišťují obyvatelům ochranu, pocit bezpečí a podpory v materiálních a duchovních potřebách všedního života, ale také v nečekaných krizových situacích individuálního a společného života.¹⁶

2. SOCIÁLNÍ A NÁBOŽENSKÉ POSTAVENÍ KNĚZE ZEMĚ

V sociálním a náboženském životě každého klanu lidu Konkomba se kněz země těší velké úctě. Kněz, který je zároveň klanovým knězem, strážcem svatyně země, její „vlastník“ a důvěrník (*utindaan* v jazyce lidu Konkomba).

U voltských národů (v oblastech Horní Volty) je kněz země obvykle potomkem prvního obyvatele obsazeného teritoria, tedy jeho pravlastníkem. Proto je často označován titulem „vlastník“ země.¹⁷ Není vlastníkem země ve vlastním významu tohoto slova (to znamená jak je tomu v evropském právu), protože zemi nemůže ani právnicky postoupit ani prodat. Země patří celé rodové a klanové skupině a konec konců také nadpřirozeným bytostem (především duchu země a předkům).

V každém klanu lidu Konkomba je obvykle jeden kněz země a jedna svatyně země.¹⁸ Otázka původu kněze země je velmi diferencovaná a závisí na sociální struktuře klanů. Podle Taita se mnohé klany člení na dvě větší rodové skupiny, přičemž z jedné pochází vždy kněz země a z druhé nejstarší člen z klanu (*uninkpel*). Kněz země je potomkem prvního obyvatele této země, to znamená jejího pravlastníka, a nejstarší z klanu pochází od muže, který kněze země doprovázel a pomáhal mu.¹⁹ Příkladem pro takové protikladné klany (*contrapunctal clan* podle Taitem vyvinuté terminologie) jsou klany Binangmam z vesnice Kiteek nebo klan Bitschabob ze Saboby, Tilangbenu a Bwagbalnu. Tyto klany se rozpadají na dvě větší protikladné rodové skupiny, jejichž členové pocházejí od dvou předků. To znamená, že každá větší rodová skupina má jiného společného předka. Každé z těchto větších rodových

¹⁵ Ibid., s. 193.

¹⁶ Kromě jiného viz ELIADE, *Traktat o historii religii*, s. 361–380; KRISTENSEN, *The Meaning of Religion*, s. 357–376; G. van der LEEUW, *Fenomenologia religii*, Warszawa, 1978, s. 438–447; J. F. THIEL, „Die Bedeutung von Raum und Zeit als religiöse Dimensionen“, *Verbum SVD*, roč. 22, 1981, s. 21, 23–26.

¹⁷ A. W. CARDINAL, *The Natives of the Northern Territories of the Gold-Coast: Their Customs, Religion, and Folklore*, London, 1920, s. 15n.; ZWERNEMANN, *Die Erde*, s. 100–103.

¹⁸ Viz FROELICH, *La tribu Konkomba du Nord Togo*, s. 186n.

¹⁹ D. TAIT, „The Political System of Konkomba“, *Africa*, roč. 23, 1953, s. 214n.; týž, „The Territorial Pattern“, s. 171, 174n.; týž, *The Konkomba of Northern Ghana*, s. 36.

skupin je přidělena jiná role v politickém a náboženském životě.²⁰ Totéž se vztahuje na kněze země a nejstaršího z klanu.

Kněz země je nejstarší člen rodové skupiny nebo muž, který byl „zvolen“ duchem země (*sent by the Earth* podle Taitovy terminologie). Musí být oficiálně uveden do úřadu kněze země. V protikladných klanech musí kněz země a nejstarší klanu pocházet ze dvou rozdílných větších rodových skupin. Oproti tomu v homogenních klanech, které se skládají z jedné větší rodové skupiny (*unitary clans*) a ve složených klanech (*compound clans*) může kněz země pocházet z libovolné menší nebo větší rodové skupiny klanu. Po smrti kněze země přejímá jeho funkce nejstarší člen klanu, než bude jmenován nový kněz země. Funkce kněze země plní nejstarší z klanu také v případech, jestliže se kněz země zdržuje nebo bydlí mimo oblast obývanou členy klanu.

U mnoha národů Volty vychází moc a rituální funkce kněze země ze skutečnosti, že pochází od prvního obyvatele teritoria a byl zvolen duchem země jednoho klanu. Kněz země je povinen přinášet duchu země přítomnému ve svatyni země oběti, aby všem členům klanu byla zajištěna jeho přízeň a požehnání. Je také zodpovědný za provedení rituálů u příležitosti osetí a žně, když prosí zemi o déšť a dobrou úrodu a děkuje za úrodu a každý rozkvět.²¹

Kněz země je také strážcem svatyní země a sakrálních míst klanu. Na některých sakrálních místech plní tuto funkci nejstarší z klanu, který je zároveň náboženským a politickým vůdcem celého klanu. On rozhoduje spolu s nejstaršími z klanu, kdy se mají konat rituály. Kněz země, kterého požádá, je provede. Přesto je *utindaan* z rituálního pohledu – podle Taita – důležitější než *uninkpel*.²² V segmentární akefální společnosti lidu Konkomba neexistuje instituce politického vůdce. Nejstarší z klanu činí každá rozhodnutí. Největší autoritě se mezi nimi těší kněz země a hlava větší rodové skupiny nebo klanu.²³ Ve vesnicích, kde jsem bádál, byli kněží země výhradně muži.

Rituál dosazení do úřadu kněze země se koná – jako většina se zemí spojených rituálů – v době sucha. Zúčastnil jsem se rituálu dosazení do úřadu kněze země N-yebi ve vesnici N-nalog, a to 13. března 1991. Tuto vesnici a okolní sídliště obývají členové klanu Binalob. Tento klan je složeným klanem a skládá se ze tří větších rodových skupin: Kamuirido, Bwakpalb, a Kabombu. Předek, podle jehož jména je rodová skupina pojmenována – prapředek větší rodové skupiny Kamuirido Kamuir, se jako první usadil ve vesnici N-nalog, v blízkosti místa, kde se momentálně nachází kaple katolického společenství.²⁴ Kamuir měl dva syny: Chakpaba a N-ngama. Chakpab zůstal se svým otcem v N-nalogu a je předkem menší rodové skupiny Chakpabdo, která se skládá z devíti dvorců. Mladší bratr N-ngam přesídlil do sídliště

²⁰ TAIT, *The Konkomba of Northern Ghana*, s. 41n., 45; týž, „The Territorial Pattern,” s. 174n. Viz též T. R. BAKER, „Small Bands of Strangers: The Contraposed „Lineage” Reconsidered,” *Anthropos*, roč. 86, 1991, s. 7, 13.

²¹ Viz ZWERNEMANN, *Die Erde*, s. 112n.; MANOUKIAN, *Tribes of the Northern Territories*, s. 84–86; CARDINAL, *The Natives*, s. 24–26.

²² TAIT, „The Political System,” s. 214; týž, *The Konkomba of Northern Ghana*, s. 40. Viz též BAKER, „Small Bands of Strangers,” s. 8, 13.

²³ FROELICH, *La tribu Konkomba du Nord Togo*, s. 106, 113; týž, „Les Konkomba du Nord-Togo,” s. 425.

²⁴ Kaple byla postavena polským Steylerským misionářem P. Jozefem Mazurou, vikářem ze Saboba.

vzdáleného jeden kilometr od N-nalogu, kde až do dneška žijí členové menší rodové skupiny N-ngamdo. V tomto sídlišti se nachází šest dvorců.

Členové klanu Binalob mají jednoho kněze země a svatyni země, která tvoří háj ze stromů a keřů, ležící v blízkosti dvorců v sídlišti N-ngamdo. Duch země, který se jmenuje N-nalogtingbann,²⁵ je mužský duch. Kněz země musí vždy pocházet z menší rodové skupiny Chakpabdo z N-nalogu. Poslední kněz země byl Dawon z N-nalogu, který zemřel roku 1984. V roce 1991 plnil funkci kněze země Yangmar, nejstarší člen rodové skupiny Chakpabdo. Rituál uvedení do úřadu kněze země (*kaan utindaan*) se skládal z následujících částí:

1. obřadů ve svatyni ženského ochranného ducha Pubwak,
2. obřadů před dvorcem Yangmara,
3. procesí ke svatyni země,
4. obřadů ve svatyni země,
5. návratu ze svatyně země do dvorce nového kněze země,
6. obřadů ve svatyni Pubwak.²⁶

Ceremonie dosazení kněze země N-yebi ve vesnici N-nalog byl jediný rituál tohoto druhu, kterého jsem se během svého pobytu mezi lidem Konkomba zúčastnil. Úřad kněze země může být vykonáván nejstarším členem klanu nebo knězem země, který je „zvolen“ duchem země. Rituální dosazení do úřadu kněze země je prováděno jenom v druhém případě. Tuto volbu učiní věstec, kterého kvůli této záležitosti konzultují nejstarší z klanu. Podle obyčeje je výsledek volby přísně utajován a je sdělen teprve tehdy, když je zvolený kandidát lapen a vyzdvižen nad zem.²⁷

Tři osobnosti, těšící se v klanu největší autoritě, jsou nejstarší člen klanu (*unink-pel*), kněz země a věstec (*ubwa*), kteří plní v rituálu dosazení důležité funkce. Sakrální obřady odůvodňují mandát kněze země, jeho religiózní status a sociální postavení. Religiózní a sociální status tvoří základ jeho práv a povinností a je zároveň zdrojem jeho autority v tradiční klanové společnosti. Každá změna jeho sociálního postavení se pojí se změnou jeho ontického statusu. Po uvedení do úřadu je kněz země jiná bytost, která byla uvedena a zasvěcena do náboženských pravd a zásad společenského života. Na tento rituál se lze dívat jako na profesionální iniciaci, která znamená, že kněz země dosáhl zvláštního sociálního a náboženského statusu. Důraz se zde klade na vykonávání moci a privilegia, která jsou s novým statutem spojena. Protože sociální a politické relace v segmentární společnosti lidu Konkomba mají omezený dosah, má i rituál dosazení do úřadu kněze země omezený dosah ve vztahu k rodovým skupinám a klanům.

Kněz země je reprezentantem členů klanu a zprostředkovatelem mezi lidmi a nadpřirozenými bytostmi. Společně s nejstaršími z klanu rozhoduje o otázkách vykonání trestu, náboženství a o všech problémech, které jsou spjaty s obděláváním půdy a úrodou, s lovem a rybařením. V případě veřejného neštěstí identifikuje za pomoci věstce jeho původce, určí rozsah trestu a rozhoduje o nadpřirozených

²⁵ Jméno N-nalogingbann není vlastní jméno a znamená „duch země svatyně země N-nalog“. Etymologicky viděno se skládá ze dvou slov: N-nalog – jméno vesnice a ntingbann – duch svatyně země.

²⁶ Průběh a výklad rituálu viz H. ZIMON, *Sakralnosť ziemi u ludu Konkomba z Afryki Zachodniej*, Lublin, 1998, s. 55–75.

²⁷ Ibid., s. 68n.

sankcích. Z náboženského a sociálního postavení kněze země se odvíjejí také určitá privilegia.²⁸

3. SVATYNĚ ZEMĚ – CENTRUM KULTU

V oblasti obývané členy jednoho klanu se nachází několik sakrálních míst. Nej důležitější mezi nimi je svatyně země. Je to hlavní centrum kultu země a předků, zároveň také symbol jednoty a autonomie klanu.²⁹ Členové klanu obývají obvykle několik vesnic nebo sídlišť. Celou oblast, která je obydlena členy jednoho klanu, označujeme jako jeho teritorium nebo jeho region. Klan je tedy etnická skupina, která se skládá z jedné nebo vícero větších rodových skupin a obývá jedno teritorium. Na stálém teritoriu lidu Konkomba se obligatorně nachází jedna svatyně země. Toto tvrzení se vztahuje na ta teritoria, která jsou toho času obývána lidem Konkomba. Byla jimi obsazena po invazi lidu Dagomba v 16. století. Dříve sídlil lid Konkomba v oblastech okolo Yendi, odkud byl vytlačen přicházejícím lidem Dagomba, který pocházel z oblasti okolo Tamaly. Podle Taita neměl lid Konkomba mimo jím obývaného teritoria žádné svatyně země, to znamená v oblastech, kam v minulých desetiletích emigroval (např. region Kete-Krachi, Damongo, Kintampo).³⁰ Výsledky terénních bádání potvrzují tezi Taita. Lid Konkomba, který navštěvoval vesnice ve své vlasti – například u příležitosti opakovaného pohřbu – využil příležitosti a muži přinesli v doprovodu nejstarších z klanu nebo s jejich souhlasem do svatyní země prosebné oběti.

Svatyně země se v dialektu Bitschabob nazývá *litingbaln*. Viděno etymologicky, skládá se toto slovo ze dvou slov: *kiting* „země“ a *ligbaln* „kůže“ nebo *ngban* „srst“.³¹ Duch svatyně země je v jazyce lidu Konkomba označován třemi názvy: *litingbanwaal*, *litingbaln aawaal*, *ntingbann*. První dva názvy jsou etymologicky odvozeny od slova *liwaal* „duch“. Svatyně země zpřítomňuje mužského a ženského ducha země. Mužská svatyně země se v jazyce Konkomba nazývá *litingbajal* nebo *utingbanja* a ženská svatyně země *litingbalnpii* nebo *utingbanpii*.

U lidu Konkomba jsou svatyněmi země: kámen, kupa kamení,³² stromy, lesíky (větší oblast se stromy a keři), houští, která se často skládají z několika stromů a keřů. Ve všech mnou navštívených svatyních země byly nápadné dva prvky: stromy, častěji háj nebo houští, a obětní kameny, které se nacházejí pod stromy, v háji nebo houští a na kterých jsou přinášeny oběti.

Všechny svatyně země lidu Konkomba jsou spojeny s klanem a zobrazují sakrální vztah mezi členy klanu a bydlištěm. Výjimku tvoří svatyně země ve vesnici Bwagbaln, která splňuje pro pět klanů kmene Bitschabob obývajících Sabobu a příhraniční oblasti obzvlášť privilegovanou roli. Svatyní země tvoří velký, ze země vyčnívající kámen, který se nachází v obydlené oblasti v blízkosti dvorců. Je to

²⁸ ZIMON, *Sakralnosť ziemi*, s. 51n.

²⁹ TAIT, „The Political System“, s. 214; též, *The Konkomba of Northern Ghana*, s. 35, 46, 73. Viz též ZWERNE-MANN, *Die Erde*, s. 196.

³⁰ TAIT, *The Konkomba of Northern Ghana*, s. 4, 35.

³¹ LANGDON – BREEZE, *Konkomba-English Likaln-Likpakpaln Dictionary*, s. 39, 46, 62, 204.

³² FROELICH, *La tribu Konkomba du Nord Togo*, s. 186.

kultovní místo mužského ducha země, který se nazývá Naapaa. Význam svatyně země jde za hranice klanu. Jako symbol jednoty velké části lidu Bitschabob v Ghaně je to nejdůležitější a nejvýznamnější svatyně země mezi svatyněmi země jednotlivých kmenů. Toto zvláštní postavení svatyně země pro Bitschaboby v Bwagbalnu nenalézá žádnou obdobu mezi mnou zkoumanými kmeny lidu Konkomba: Nakpantiib, Binalob, Bigbem a Bimonkpom. Podle ústního podání členů větší rodové skupiny Bwagbatiib se lid Bitschabob v minulosti usadil v tu samou dobu v Sabobě a v okolních vesnicích. Nejstarší z nich žil v Bwagbalnu, a proto je tamní svatyně země nejdůležitější pro všechny Bitschaboby, kteří bydlí okolo Saboby. Týká se to pěti klanů kmene Bitschabob: Bitschabob ze Saboby, Tilangbenu a Bwagbalnu, Binangmam z Kiteeku, Bumwateeb z Kumwateeku, Bwakutiib z Bwakulu a Nalatiib z Nalongni, Tomy a Dicheenu. Členové těchto klanů věří, že „svatyně země – jak to vyjádřil stařec Mapula z Nalongni – jsou bratry-dvojčaty, a svatyně země v Bwagbalnu je starší z nich.“

Kult země se u lidu Konkomba pojí s agrárním hospodářstvím a s polními pracemi připadajícími na určité období. Mezi ně patří takové práce, jako příprava osetí jakonu a obilovin nebo sklizeň, které jsou doprovázeny obzvláštními, rozmanitými rituály. Rituály spojené se zemí se konají dvakrát v období sucha: po sklizni (prosinec–leden) a před začátkem polních prací, ke konci doby sucha (březen–květen). Jde-li o postavení a význam, jsou důležitější ty rituály, které se konají ke konci období sucha, před začátkem prací na poli. Mají prosebný charakter, protože lid prosí především o déšť. Takové rituály jsou prováděny ve svatyních země a na dvorcích. Rituál v Bwagbalnu patří k těm rituálům, které jsou celebrovány ve svatyních země a nazývány *litingbala aatork*.³³ Rituály druhého typu se nazývají „přinášení obětního nápoje zemi“ (*bi kpir kiting*). Nejsou celebrovány ve svatyních země, nýbrž na místě za tímto účelem vyklizeném na dvoře před dvorcem kněze země nebo nejstaršího člena klanu.³⁴ Oba typy rituálů mohou zahrnovat jednu rodovou skupinu nebo jeden klan; jen zřídka jdou za hranice klanu.

Rituál ve svatyni země v Bwagbalnu byl celebrován 24. března 1991 v období sucha, před začátkem prací na poli. Skládal se z následujících cyklů a obřadů:

- 1) obřady ve svatyni ženského ochranného ducha,
- 2) obřady ve svatyni mužského ochranného ducha Fukabinyu,
- 3) obřady u hrobu Mbagrise,
- 4) obřady ve svatyni země kněze země Naapaa,
- 5) obřady na poli.³⁵

Hlavním účelem rituálu bylo vyprošení deště. Provedení rituálu v Bwagbalnu podmiňuje začátek polních prací v novém agrárním období a předchází provedení rituálů země ve dvorcích a svatyních země ve vesnicích Nalongni, Kumwateek, Kiteek a Bwakul. Rituál ve Bwagbalnu měl největší dosah mezi ostatními rituály, které překračují hranice klanu. Zúčastnilo se ho přes 20 nejstarších zástupců větších

³³ „Oběť ve svatyni země“ je etymologicky odvozena *litingbala* „svatyně země“ a *kitork* „oběť“, „obětní nápoj“, „obětovat“. Viz LANGDON – BREEZE, *Konkomba-English Likaln-Likpakpaln Dictionary*, s. 39.

³⁴ Účastnil jsem se rituálu „obětování nápoje zemi Bringenů“ ve vesnicích Nalongni (4. května 1991) a Kiteek (5. května 1991).

³⁵ K průběhu rituálu viz Zimoř, *Sakralnosť ziemi*, s. 89–96.

rodových skupin a klanů z Bwagbalnu, Saboby, Tilangbenu, Nalongni, Kiteeku, Bwakulu (Ghana) a Yaborpu a Lagee (Togo). Účastníky spojují pouta rodového a klanového společenství (*unibaan*), rituální pouta (*mantotiib*), přátelská pouta (*kijonyaan*, *kijotiik*) a sousedská pouta. Bezpochyby to bylo největší rituální shromáždění nejstarších z rozličných klanů, kterého jsem se mohl během svých bádání mezi lidem Konkomba zúčastnit.

Vedle této sociální dimenze má rituál ve Bwagbalnu také náboženskou dimenzi. Vytváří symbolický systém významů a zároveň komunikativní systém, který člověku a společnosti umožňuje kontakt s transcendentní skutečností. Slovy, gesty, předměty a symbolickými úkony zprostředkovává náboženské pravdy, normy a hodnoty, které určují lidské chování a zaručují společnosti řád, kontinuitu a harmonii. Mimo to je rituál také nositelem emocionálních stavů, prožitků a očekávání jednotlivých lidí a celých společenství.³⁶ O náboženském charakteru rituálů svědčí adresáti modliteb a obětí (duchové země, ochranní duchové klanů, duchové předků), obsahy modliteb, které se týkají rozličných potřeb (především jsou to prosby o déšť) a přinesené oběti (pivo, drůbeží, kozlí a beraní krev, části jater).

Závěrem můžeme stručně shrnout, že názory víry, které jsou spojeny se zemí a kult země patří k zásadním komponentám náboženství lidu Konkomba a ostatních národů Volty v severní Ghaně.

³⁶ Viz V. TURNER, *The Forest of Symbols: Aspects of Ndembu Ritual*, 7. přetisk, Ithaca, 1986, s. 29, 32; též, „Symbolic Studies,” *Annual Review of Anthropology*, roč. 4, 1975, s. 155n.; H. ZIMOŃ, „Symbolika afrykańskich rytuałów agrarnych na przykładzie ludu Konkomba,” in též (ed.), *Kultury i religie Afryki a ewangelizacja*, Lublin, 1995, s. 125n.